

ВИХОВАННЯ ЛЮДИНИ-ГРОМАДЯНИНА ЯК КОМПОНЕНТ ПІДГОТОВКИ ДО ЖИТТЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті проведено аналіз системи громадського виховання, яку створив В.О. Сухомлинський, як цілісної концепції підготовки учнів середніх шкіл до життя в умовах сьогодення. Розглянуто фундаментальні засади цієї педагогічної системи, визначено шляхи формування людини-громадянина, які можуть застосовуватися в умовах сьогодення.

Ключові слова: громадянин, громадянське виховання, соціальна орієнтація.

Для сучасного перехідного періоду в житті України характерні суперечливі тенденції, які неминуче позначаються на підготовці молоді до майбутнього життя, суспільної і трудової діяльності. Демократизація, ринкова економіка, отримання громадянами прав і свобод супроводжуються необхідністю посилення особистої відповідальності за свою долю, небаченого досі зростання ролі кожного в життєвому та професійному самовизначенні, власному благополуччі. Громадянське виховання і навчання як окремі ланки загальної освіти повинні відіграти в цій справі особливу роль. У Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності чітко визначено мету такого виховання: “Сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людину з притаманними їй особистими якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток демократичного громадянського суспільства в Україні” [1, с. 9].

Таким чином, в умовах великих змін у соціальному, економічному та політичному житті України постала проблема радикальної перебудови у сфері виховання сучасної молоді, мета якого – формувати морально стійку та конкурентоспроможну особистість, виховання молоді людини як громадянина на основі оволодіння гуманістичними цінностями, нормами демократичної культури.

Вирішуючи цю проблему, необхідно звернутися до наукової та практичної спадщини видатних українських педагогів, зокрема В.О. Сухомлинського, який створив і досі неперевершену концепцію громадянського виховання дітей та молоді.

Окремі аспекти громадянського виховання привертали і привертають увагу дослідників. Зокрема проблематику громадянського виховання як частини педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського розглядали в останні роки В.Г. Кузь (виховання громадянина в контексті педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського), Л.С. Бондар (В.О. Сухомлинський про громадянське виховання школярів), Т.В. Філімонова (початкова школа громадянськості Василя Сухомлинського), О.Б. Петренко (гендерна компонента громадянського виховання школярів у контексті ідей В.О. Сухомлинського), М.В. Пшеничний (підготовка старшоклас-

ників до праці як умова громадського виховання в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського), С.М. Лобода (гуманістична концепція виховання особистості в публіцистичній спадщині Василя Сухомлинського), С.А. Литвиненко (актуалізація ідей В.О. Сухомлинського в соціально-педагогічній підготовці майбутніх учителів початкових класів в умовах громадянського суспільства), Н.А. Калініченко (діяльнісний підхід до проблеми виховання патріота-громадянина в педагогіці Василя Сухомлинського в сучасній школі) та ін.

Разом із тим особливої актуальності набуває проблема виховання громадянина як частина підготовки школярів до майбутнього життя, яка досі не була повно висвітлена в науковій літературі.

Таким чином, *метою статті* є аналіз системи громадянського виховання, яку створив В.О. Сухомлинський, як цілісної концепції підготовки учнів середніх шкіл до життя в умовах сьогодення.

Для В.О. Сухомлинського громадянськість – це складне морально-етичне утворення, яке ґрунтується на усвідомленні провідних ідей, які проголошені суспільством і взяті за основу національно-державного будівництва. В цьому полягає особлива роль його спадщини для України з погляду того, що дитина, підліток вже з дитинства повинні бути готові існувати в суспільстві, яке несе в собі відповідні ідеали. Цій проблематиці присвячені такі праці видатного вченого-педагога: “Як виховати справжню людину”, “Методика виховання колективу”, “Сто порад учителів”, “Народження громадянина”.

В.О. Сухомлинський наголошував, що “задовго до зрілості, наш підліток повинен жити громадянськими думками й прагненнями. Справжнє громадянське виховання у процесі навчання починається там, де думка надихає, пробуджує й утверджує прагнення до морального ідеалу” [11, с. 330].

“Як вихователь, класний керівник і викладач гуманітарних предметів я прагнув, щоб у підлітків розвивалося, загострювалося громадянське бачення світу” [10, с. 434], і саме громадянське бачення світу є, за В.О. Сухомлинським, фундаментальною основою існування людини в суспільстві.

В.О. Сухомлинський стояв на позиції, що “громадянськість – це насамперед відповідальність, обов’язок – та вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає себе служінню ідеалові” [5, с. 415].

На думку В.О. Сухомлинського, громадянин виростає там, де є почуття обов’язку перед людьми.

Звертаючись до проблеми виховання громадянина, В.О. Сухомлинський наголошував що “виховання – це передусім ідейне виховання, формування ідеології. А ідеологія людини залежить від того, що вона думає і як думає, які події, люди, явища хвилюють її, до чого вона прагне, що вважає добром і що – злом” [4, с. 365].

Актуальною видається і думка В.О. Сухомлинського відносно того, що “громадянські почуття – це найвищі й найблагородніші порухи душі, вони звеличують людину, утверджують у ній суспільну свідомість, честь, гордість. Громадянські почуття є головним джерелом моральної чистоти. Людині, в якій глибоко розвинене почуття громадянської гідності, властиве особливе бачення світу; все, що відбувається навколо неї, вона розглядає через призму громадянської значимості: те, що, здавалося б, не стосується її особисто, входить у її душу як особисте” [2, с. 520–521].

У цій системі чітко виокремлено етапи формування громадянського бачення світу – “від сім’ї, школи, колгоспу, села, району, області до горизонтів країни, Батьківщини” [8, с. 559].

“Я бачу, – наголошував В.О. Сухомлинський, – важливе виховне завдання в тому, щоб з перших кроків свідомого життя перед людиною було відкрито великий світ суспільного життя, світ Батьківщини, світ боротьби за її незалежність, честь, могутність. Ввести людину у цей світ не байдужим знавцем і спостерігачем, а активно діючою особою, яка має свою позицію, свою точку зору, свою заінтересованість у тому, що відбувається в світі...” [3, с. 486].

Видатний українець, справжній патріот В.О. Сухомлинський звертався до вчителів із закликом: “Створіть свою Хрестоматію громадянського виховання!”.

Безумовно важливим є висновок В.О. Сухомлинського, що Батьківщина – це духовна реальність, тому патріот не може бути бездуховною людиною, і прищеплювати школярам патріотизм потрібно з раннього дитинства. Він намагався пробудити в них почуття того, що Вітчизна – це рідний дім; щастя Батьківщини – особисте щастя кожного, її горе в годину тяжких випробувань – горе кожного [6, с. 395].

На думку В.О. Сухомлинського, важливою складовою громадського виховання школа стає тільки тоді, коли кожний учень відчуває себе громадянином, зберігає дух народу, його ідеї, духовні скарби та цінності. Необхідно бути громадянином з дитинства знати історію – славетне минуле й героїчне майбутнє. Навчання та виховання в школі від початку й до закінчення повинно бути процесом формування особистісних поглядів і переконань.

В.О. Сухомлинський писав: “Школу не можна уявити в штучно створеній обстановці ідеологічної стерильності. Навколо підлітків кипить складне й суперечливе життя: часто вони опиняються на перехресті ідейних впливів.... Ми ніколи не ухилялись від гострих питань, які ставили наші вихованці, від суперечливих і помилкових суджень. Навпаки, ми були дуже раді, що підлітки йдуть до нас з відкритою душею” [6, с. 466].

Ми повністю підтримуємо позицію В.О. Сухомлинського відносно того, що кожен педагог, ґрунтуючись на ідеях та провідних принципах національного громадського виховання, має створити власну хрестоматію громадянського виховання.

До цієї хрестоматії, на нашу думку, можна включити провідні ідеї громадського виховання, викладені В.О. Сухомлинським:

1. “Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки, запитуючи себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре” [7, с. 146].

Отже, з перших днів життя дитина має усвідомлювати своє місце в суспільному житті, навчитися керувати своїми почуттями і бажаннями.

2. “Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром” [7, с. 147]. За переконанням В.О. Сухомлинського, дитина може осмислити себе громадянином свого суспільства, коли зрозуміє свій обов’язок платити добром за добро. Дорослі ж, у свою чергу, повинні вчити дитину роботи добро як антитезу злу. “Не будь байдужим до зла, – писав В.О. Сухомлинський. – Борись проти зла, обману, несправедли-

вості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство” [7, с. 150].

3. “Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам’ятай цю заповідь...” [7, с. 148].

Отже, на думку В.О. Сухомлинського, виховання працелюбності в дитини, бажання працювати – це перший громадянський обов’язок.

4. “Будь добрим і чуйним до людей. Допомагай слабким і беззахисним. Допомагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикрості. Поважай та шануй матір і батька – вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею” [7, с. 148–149].

У цих словах закладені основи громадянського виховання. Людська доброта, сердечність, бажання прийти на допомогу, чуйність – це ті прості й зрозумілі істини, які мають бути покладені в основу школи громадянського виховання дітей та молоді.

Саме ці істини Василь Олександрович вважав засадою громадянського виховання особистості, яка може ефективно та продуктивно існувати в суспільстві, що орієнтується на гуманні загальнолюдські цінності, саме ці істини повинен усвідомити кожен учень, який крокує в доросле життя.

У свою чергу, завдання педагогів полягає в тому, щоб ці істини були донесені до учнів у найбільш прийнятній формі, стали основою взаємовідносин школярів у мікросоціумі, тобто в шкільному колективі.

Особливу роль у здійсненні громадянського виховання дітей В.О. Сухомлинський відводить учителю, вихователю, який має бути для дітей взірцем громадянина, оскільки “... виховання – це єдність духовного життя вихователя і вихованців, єдність їх ідеалів, прагнень, інтересів, думок, переживань” [8, с. 433].

На думку вченого, такої єдності вчителя й учня можна досягти не на уроці, а в позаурочній діяльності – під час роботи в гуртках, у творчих об’єднаннях: “Єдності духовного життя, що являє собою сутність виховання, можна досягти лише тоді, коли кожний педагог не тільки викладач, а й член колективу, вихованців. Він захоплений діяльністю цього колективу, має із своїми вихованцями спільні інтереси” [8, с. 434].

В.О. Сухомлинський переконливо доводить, що слово – дуже важливий засіб виховання. “Слово вчителя набуває виховної сили лише тоді, коли діє сила особистого прикладу старших, коли всі інші виховні засоби пройняті моральною чистотою і благородством” [9, с. 243]. Це найважливіший засіб людського виховання: усе, що робить людина руками і головою, стає в її душі специфічно людським тільки завдяки слову; слово являє собою не тільки засіб передачі думок, знаків, а і засіб проникнення в людську душу; тільки слово є найтоншим інструментом, здатним доторкнутися до активних куточків людського серця [8, с. 623].

В.О. Сухомлинський вважав, що повноцінне виховання неможливе без урахування статевих особливостей дітей. Виховання хлопчиків – особливий напрям виховної роботи, в результаті якої ми маємо отримати покоління гідних чоловіків.

“Громадянська, моральна, етична, естетична зрілість, яку ми повинні сформувати в школі, виявляється передусім у тому, наскільки усвідомили наші вихованці в роки ранньої юності ту важливу істину, що за рівнем своїх фізичних і духовних сил вони мають бути справжніми чоловіками і справжніми жінками”

[5, с. 556]. Що для цього необхідно робити? Просто слід ставити юнаків і дівчат у позицію, коли необхідно проявити свої жіночі та чоловічі риси: збираємось у похід – хлопчики беруть на себе весь тягар ноші, оберігаючи дівчат від надмірного напруження сил; готуємо ковзанку – вся важка робота – хлопчача; їдемо в машині – краще місце дівчатам.

Включаються в ігри, особливо військові, і хлопці, і дівчата. Найважчу роботу тут виконують хлопчики, але й у дівчат тут особлива місія: і підмінити хлопця, і бути в грі особливою, благородною представницею жіночої статі, заради якої хлопчики ідуть, щоб проявити свою мужність, хоробрість, силу духу. “Вже в малюкові-першокласникові, в дошкільникові чоловічої статі треба виховувати справжнього чоловіка – і це значною мірою залежить від взаємовідносин у колективі, від того, яке місце займають майбутні чоловіки в усіх сферах, де виявляється характер, воля, цілеспрямованість особистості. Є три речі, які треба утверджувати в душах майбутніх чоловіків: обов’язок чоловіка, відповідальність чоловіка, гідність чоловіка” [5, с. 557].

У книзі “Методика виховання колективу” В.О. Сухомлинський зауважує: “Ми вважаємо дуже важливим моментом виховання справжнього чоловіка те, щоб хлопчик раніше, ніж дівчинка, включався в оплачувану продуктивну працю, щоб його заробіток йшов у загальний бюджет сім’ї.

Хай змалку хлопчик привчається до думки, що, ставши чоловіком і батьком, він, можливо, своєю працею утримуватиме всю сім’ю. В цьому обов’язок, відповідальність і гідність чоловіка. З почуттям презирства й нетерпимості хлопчики повинні ставитись до паразитизму, дармоїдства, нахлібництва” [5, с. 557].

Особливо багато рядків присвятив В.О. Сухомлинський вихованню дівчини, жінки, матері, виокремив коло правил виховання дівочої гідності, сили волі, дієвості, наполягав, “щоб кожна дівчинка виховувалась самобутньою і яскраво вираженою особистістю, щоб усім без винятку дівчаткам нестерпною була навіть думка лишатися непомітною, пасивною, слабовольною. Орієнтація дівчинки-жінки на активну участь у суспільному виробництві, а не на пасивну роль домашньої господарки, на пасивне обмеження сфери її діяльності доглядом за дітьми – ось що дуже важливо в тому загальному тоні, який має характеризувати духовне життя школи” [5, с. 573].

Значущим елементом у процесі формування громадянина виступає вироблення його соціальної орієнтації, яке, за В.О. Сухомлинським, виступає важливою умовою формування моральної зрілості, ідейної стійкості особистості. Велике значення в цьому процесі мали активні форми навчання – диспути, які проводились у Павлівській школі. Такі диспути, які сьогодні широко застосовуються в школі, давали поштовх до переосмислення знань, переконань, зміни власних поглядів, формування суспільної життєвої позиції.

Цінність дискусії полягає в тому, що відбувається переосмислення моральних звичок і знань, підліток сам вступає в боротьбу, яка захоплює його розум, почуття і душу. Саме в цей період відбувається формування власної життєвої позиції як соціальної орієнтації.

Дорослі не повинні забувати про соціальний розвиток особистості в підлітковому віці. В цей період (а саме: від 11 до 15 років) мораль слухняності, яка до цього часу переважала у психіці та поведінці дитини, перетворюється на мораль рівності: мати право вибору, право на власну думку, соціальну і громадянську позицію і стають головними.

Тому, на думку Василя Олександровича, авторитет дорослого повинен замінюватися на авторитет особистості. Розуміння дитиною, а потім і підлітком моральних проблем, оцінка тих чи інших вчинків частково залежить не лише від вчителів, а й від громадянської позиції батьків, від моральної атмосфери в родині, що зараз особливо актуально.

Процес соціалізації особистості тісно пов'язаний з готовністю підлітків до вступу в самостійне життя. Тому школа громадянськості має навчити дитину діяльності, орієнтуватись у різних сферах людської свідомості; володіти основами громадянського світогляду, що виявляється у свідомому, критичному ставленні й до себе, і до оточуючих; спілкуватись на засадах моральної, соціальної рівності, поваги тощо.

Висновки. Протягом своєї багаторічної натхненної праці В.О. Сухомлинський створив ефективну систему громадського виховання, науково обґрунтовану та підтверджену практичними результатами. В.О. Сухомлинський у своїй роботі та своїх творах розкрив і розвинув систему громадянського виховання від малого шкільного віку, яка і сьогодні має фундаментальне значення для всієї системи національного виховання.

Звернення до його досвіду дає українським педагогам, вихователям можливість по-новому осмислити сутність і методику громадського виховання, ефективно і, що головне, результативно формувати людину – громадянина гуманної соціальної спрямованості, здатну продуктивно існувати, працювати, відпочивати та творити в сучасному суспільстві.

Список використаної літератури:

1. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 7–13.
2. Сухомлинський В.О. Виховання громадянина / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 3. – С. 283–657.
3. Сухомлинський В.О. Виховання обов'язку / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 472–488.
4. Сухомлинський В.О. З чого починається громадянин / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 359–366.
5. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 403–639.
6. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 283–582.
7. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 145–385.
8. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 393–628.
9. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–274.
10. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 419–654.
11. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 149–416.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2012.

Батрун И.В. Воспитание человека-гражданина как компонент подготовки к жизни в педагогическом наследии В.А. Сухомлинского

В статье проведен анализ системы гражданского воспитания, которую создал В.А. Сухомлинский, как целостной концепции подготовки учащихся средних школ к жизни в условиях современности. Рассмотрены фундаментальные основы этой педагогической системы, определены пути формирования человека-гражданина, которые могут применяться в условиях современности.

Ключевые слова: *гражданин, гражданское воспитание, социальная ориентация.*

Batroun I. The training of a person and a citizen as a component of preparation for life in a pedagogical heritage of V. Sukhomlinsky

In the article the analysis of system of public education, which was created V. Sukhomlinsky as a holistic concept of education of schoolchildren to life in the modern conditions. Considered the fundamental bases of the educational system, defined the way of formation of a citizen, which may be applied in modern conditions.

Key words: *citizen, public education, social orientation, citizen vision.*